

UITGAVEN EN DATERINGEN VAN MAGAZIJN VAN TUIN-SIERADEN¹

Jan Holwerda

In *Cascade Bulletin voor tuin historie* 2007 wordt de vondst van een aankondiging van het eerste en tweede katern van *Magazijn van Tuin-sieraaden* van Gijsbert van Laar (1767-1820) in het boek *Huiszittend leeven* uit 1802 gemeld.²

Hier volgt een meer specifieke datering voor alle katernen van *Magazijn van Tuin-sieraaden* op basis van advertenties, aankondigingen, vermeldingen en besprekingen.³ Het gevonden materiaal laat overigens ook variaties op de losse woorden uit de titel *Magazijn van Tuin-sieraaden* zien: *Magazijn* en *Magazyn*, en *Tuin-sieraaden*, *Tuin-sieraden*, *Tuinsieraaden*, *Tuinsieraden* en *Tuincieraden*. De correcte titel en eenduidigheid in de naamgeving waren blijkbaar van ondergeschikt belang.⁴

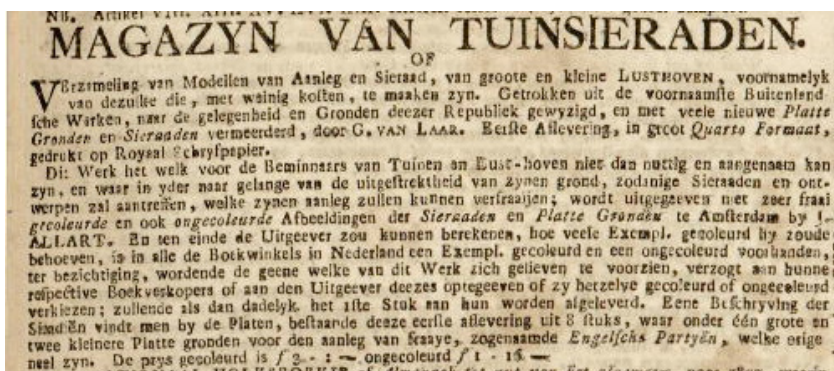
1ste Stuk

In onder andere *Maandelyksche uittreksels of boekzaal der geleerde waereld* van February 1802⁵ is een eerste vermelding van het eerste stuk (het eerste katern) van *Magazijn van Tuin-sieraaden* te vinden:

*MAGAZYN VAN TUIN-SIERADEN, of
Verzameling van Modellen van Aanleg en Sieraad, van groote en kleine Lust-
hoven, voornamelyk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zyn.
Getrokken uit de voornaamste Buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en
Gronden deezer Republiek gewyzigd, en met veel nieuwe Platte Gronden en
Sieraaden vermeerderd, door G. VAN LAAR. Eerste Aflevering, in groot Quarto
Formaat, gedrukt op Roijaal Schryfpapier.
Dit Werk, het welk voor de Beminnaars van Tuinen en Lusthoven niet dan nuttig
en aangenaam kan zyn, en waarin yder naar gelange van de uitgestrektheid van
zynen grond, zodanige Sieraaden en Ontwerpen zal aantreffen, welke zynen*

aanleg zullen kunnen verfraaijen; wordt uitgegeeven, met zeer fraai ge-
 leurde en ook ongecouleurde Afbeeldingen der Sieraaden en Platte gronden, te
 Amsterdam by J. Allart. En ten einde de Uitgever zou kunnen berekenen, hoe
 veele Exemplareen geoleurd hy zoude behoeven, is in alle de Boekwinkels in
 Nederland een Exmpl. geoleurd en een ongecouleurd voor handen, ter bezich-
 tiging, wordende de geene welke van dit Werk zich gelieven te voorzien, verzogt
 aan hunne respectieve Boekverkopers of aan den Uitgever deezes optegeeven
 of zy hetzelfde geoleurd of ongecouleurd verkiezen; zullende als dan dadelyk het
 1ste Stuk aan hun worden afgeleverd. Eene Beschryving der Sieradiën vindt
 men by de Platen, bestaande deeze eerste aflevering uit 8 stuks, waar onder één
 grote en twee kleinere Platte gronden voor den aanleg van fraaije, zogenaamde
 Engelsche Partyën, welke origineel zyn. De prys geoleurd is f3:- ongecouleurd
 f1:16-

Kranten als de *Leydse Courant* van 24 februari, 5 en 10 maart 1802, de
Dordrechtsche Courant van 27 februari, 4 en 11 maart 1802 en de *Leeuwarder*

Afb. 1 Advertentie betreffende het eerste stuk, *Leeuwarder Courant* van 3 maart 1802

Courant van 3, 13 en 20 maart 1802 kennen dezelfde advertentie.

2de Stuk

Op 7 en 14 april 1802 staat in dezelfde *Leeuwarder Courant* een advertentie
 betreffende het tweede stuk. Het tekstdeel specifiek betrekking hebbend op het
 tweede nummer luidt:

Het 2de Stuk hier van binnen kort zullende worden uitgegeeven, verzoekt den Uitgever dat zy, welke zich van gecoleurde Examp. gelieven te voorzien, zulks aan hunne Boekverkopers gelieven op te geeven. Alomme zyn dezelve ter bezigtiging voorhanden.

Dezelfde advertentie staat ook deze keer in de *Dordrechtsche Courant*, 15 april 1802, en in de *Leydse Courant*, 5 april 1802.

Voor latere katernen van het *Magazijn* zijn nog geen advertenties gevonden. Mogelijk was het *Magazijn* na de eerste twee nummers afdoende bekend.⁶

Bespreking

In de *Algemeene Konst- en Letterbode*⁷ van april 1802 wordt het *eerste stuk* van het *Magazijn* besproken⁸. Te lezen valt: *Dit werk moet in ons vaderland wel opgang maken, en: dat van Laar voor dit werk is opgewaschen en ook: Wy wenschen, dat de Uitgever zich voor zynen arbeid zoodanig door de goedkeuring en ondersteuning onzer Natie moge beloond zien, als wy ons van derzelve smaak en genegenheid durven belonen.*

En dat afname bepalend zal zijn voor het aantal te verschijnen katernen en de frequentie moge blijken uit: *De Uitgever heeft niet goedgevonden te melden, hoe vele stukjes, en binnen welk verloop van tyd, hy dezelve meent in het licht te brengen.*

Alle katernen

Het is de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken* die de bron vormt voor de datering van alle katernen; de zogenaamde *Naamlijsten* van A.B. Saakes.⁹

De maand waaronder de vermelding te vinden is zal niet de daadwerkelijke maand van verschijnen zijn. Een vermelding van pas verschenen werken loopt vanzelfsprekend achter op de daadwerkelijke publicatie, maar indicatief is het wel en het totaalbeeld geeft wel de voortdurende, meer of minder regelmatige verschijning over de jaren weer.

Ook de al genoemde *Algemeene Konst- en Letterbode* vermeldt een aantal nummers van het *Magazijn van Tuin-sieraaden*, in achtereenvolgens 1802, 1804 en 1805. De *Algemeene Konst- en Letterbode* geeft de vermeldingen veelal op een eerdere datum dan de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken*.

Het navolgende overzicht geeft aan welk nummer genoemd wordt in welke maand en jaar, in de *Algemeene Konst- en Letterbode* (hierna: AKL) en in de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1799-1803*¹⁰ (hierna: NNB):

- No. 1 *february 1802* (AKL) / *april 1802* (NNB, p. 314)
- No. 2 *july 1802* (AKL) / *september 1802* (NNB, p. 357)
- No. 3 *februarij 1803* (NNB, p. 398)
- No. 4 *februarij 1803* (NNB, p. 398)
- No. 5 *augustus 1803* (NNB, p. 445)
- No. 6 *october 1803* (NNB, p. 461)

De *Algemeene Konst- en Letterbode* en de *Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1804-1808*¹¹ vervolgen met vermeldingen:

- No. 7 *january 1804* (AKL) / *maart 1804* (NBB, p. 17)
- No. 8 *july 1804* (AKL) / *julij 1804* (NBB, p. 49)
- No. 9 *augustus 1804* (AKL) / *september 1804* (NBB, p. 70)
- No. 10 *december 1804* (AKL) / *april 1805* (NBB, p. 126)
- No. 11 *mei 1805* (AKL) / *julij 1805* (NBB, p. 150)
- No. 12 *september 1805* (AKL) / *october 1805* (NBB, p. 173)
- No. 13 *januarij 1806* (NBB, p. 195)
- No. 14 *januarij 1806* (NBB, p. 195)
- No. 15 *januarij 1806* (NBB, p. 195)
- No. 16 *october 1806* (NBB, p. 267)
- No. 17 *october 1806* (NBB, p. 267)
- No. 18 *maart 1807* (NBB, p. 306)
- No. 19 *junij 1807* (NBB, p. 331)

- No. 20 augustus 1807 (NBB, p. 347)
No. 21 november 1807 (NBB, p. 370)
No. 22 februari 1808 (NBB, p. 394)
No. 23 oktober 1808 (NBB, p. 460)

Tot slot vermeldt de *Naamlijst van uitgekomen boeken 1809-1813*¹²:

No. 24 juni 1809 (p. 45)

De *Algemeene Konst- en Letterbode* 1809 geeft ook een vermelding van nummer 24. Onder Vrijdag 24 maart 1809 staat: *Magazyn van Tuincieraden No. 23 en 24. gecouleurd en on-gecouleurd, waarmede dit Werk compleet is.*¹³

In de loop der jaren wordt de vermelding van de katernen steeds korter, maar de prijzen blijven ongewijzigd.

Een discrepantie vormt het navolgende. De vermelding van nummer 1 onder februari 1802 en nummer 2 onder juli 1802 botst met de ondertekening van de *voorrede* van het *Magazyn van Tuin-sieraaden* met: *Alkmaar 20 Nov. 1802.* Een eerste gedachte was dat de *voorrede* mogelijk onderdeel van een later katern zou zijn en bij het inbinden voorin de band werd gevoegd. Maar de bespreking van het eerste katern in de eerdergenoemde *Algemeene Konst- en Letterbode* van april 1802 vermeldt: *In dit eerste vindt men een zaakrijke Voorrede.* Dit wordt nog eens bevestigd door niet ingebonden eerste katernen uitgegeven door Allart met daarin de titelpagina en de *voorrede*.¹⁴

De tweede gedachte is dat de *voorrede* al in november 1801 is geschreven en dat bij het daadwerkelijk zetten van het eerste katern in februari 1802 het jaartal in de *voorrede* is veranderd in 1802, maar de maand abusievelijk als *Nov.* is blijven staan.

Bibliografie *Magazijn van Tuin-sieraaden*

Met het artikel 'Gijsbert van Laar (1767-1829), tuinarchitect' uit 2003¹⁵ als uitgangspunt en op basis van verder onderzoek middels aankondigingen, advertenties en gevonden exemplaren, is het navolgende overzicht van uitgaven van het *Magazijn* samengesteld:

*Magazijn van Tuin-sieraaden*¹⁶, een uitgave bij Johannes Allart (Amsterdam), vanaf 1802 tot 1809. Een uitgave met een dubbele 'a' in *Tuin-sieraaden* en met 'Republiek' in de volledige titel.

Een mogelijke uitgave bij Johannes Allart, in of na 1809, met 'Koningrijk' in de volledige titel (als gemeld in bovengenoemd artikel) heeft auteur niet kunnen achterhalen. Mogelijk heeft het gebruik van het woord Koningrijk in de tekst bij plaat CLXXXIX tot de veronderstelling geleid dat er ook een uitgave bij Allart met 'Koningrijk' in de volledige titel bestaat. Het betreffende katern zelf dateert uit 1809, en toen vormde Nederland het Koningrijk Holland (1806-1810).

Uitgaven door Allart zijn in de volgende vormen aan te treffen: 24 katernen waarbij per katern teksten en platen elkaar afwisselen¹⁷, 24 katernen waarbij per katern eerst de teksten en vervolgens de platen zijn gegroepeerd¹⁸ en uitgaven in boekvorm waarbij achtereenvolgens *voorrede*, alle teksten, alle platen en tot slot het *generaal register van de tuinsieraaden* zijn te vinden. Of te wel minimaal drie vormen van uitgifte.

*Magazijn van Tuin-sieraaden*¹⁹, een uitgave bij Jacobus de Ruyter (Amsterdam), in of vanaf 1819.²⁰ Een uitgave met een dubbele 'a' in *Tuin-sieraaden* en met 'Koningrijk' in de volledige titel.

Een advertentie in de *Leydse Courant* van 14 juni 1820 meldt: 'J. de Ruyter... het allerbelangrijkst Werk van G. van LAAR, *Magazijn van Tuinsieraden*... 24 *Uitgaven compleet*... met 190 platen, door voorname Liefhebbers geteekend en door bekwame Meesters gegraveerd. De prijs is van f 44 op f 17 gesteld, in eene half Engelsche Band op f 20'. Of te wel De Ruyter lijkt het *Magazijn* zowel in losse katernen (1819) als in boekvorm (1820) uitgegeven te hebben. Dit wordt beves-

tigd door het aantreffen van uitgaven door De Ruyter in de volgende vormen: 24 katernen waarbij per katern eerst de teksten en vervolgens de platen zijn gegroepeerd²¹ en uitgaven in boekvorm waarbij achtereenvolgens *voorrede*, alle teksten, alle platen en tot slot het *generaal register van de tuinsieraaden* zijn te vinden. Of te wel minimaal twee vormen van uitgifte.

Een ander detail: in 1817 overleed Johannes Allart en in 1818 was er een fondsveiling met overgang van het kopijrecht.²² Als koper staat De Ruyter vermeldt, niet alleen van *Magazijn van Tuin-sieraaden*, maar ook van *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* (1802-1808) van J.C. Krauss (1759-1826).

Een uitgave bij Johannes Noman en Zoon (Zaltbommel) in 1819 (als gemeld in bovengenoemd artikel) heeft auteur ook niet kunnen achterhalen. Wel bestaan er registraties in catalogi met 1819 als toevoeging. Deze toevoeging is niet correct, dat wil zeggen, auteur heeft slechts aankondigingen en advertenties voor de Noman uitgave van 1831 gevonden en geen enkele voor een Noman uitgave in 1819. Bovendien, in 1819, rustte kopijrecht bij De Ruyter en niet bij Noman.

*Magazijn van Tuin-sieraden*²³, een uitgave bij Johannes Noman en Zoon (Zaltbommel), vanaf 1832 tot 1834.²⁴ Een uitgave met een enkele 'a' in *Tuin-sieraden* en met '*Koningrijk*' in de volledige titel.

In de *Bredasche Courant* van 3 mei 1834 wordt een totaalprijs van f21,60 genoemd. En in 1849 verschijnen een aantal advertenties waarbij de laatste exemplaren voor f12.- worden aangeboden.

Uitgaven door Noman zijn in de volgende vormen aan te treffen: 24 katernen waarbij per katern eerst de teksten en vervolgens de platen zijn gegroepeerd²⁵ en uitgaven in boekvorm waarbij achtereenvolgens *voorrede*, alle platen, alle tekst en tot slot het general register van de tuinsieraaden zijn te vinden. Of te wel minimaal twee vormen van uitgifte.

Ten aanzien van het kopijrecht vermeldt de *Alphabetische naamlijst van fonds-artikelen*²⁶ uit 1839, maar handelend over voorgaande jaren, onder *Overgegene Fonds-artikelen: Laar (G. van), mag. van tuinsieraden* met *Vroegere Eigenaren De Ruijter en Tegenwoordige Eigenaren Noman en Zoon*.

*Verzameling van Tuinsieraden*²⁷, een gecoupeerde editie met 100 van de 190 platen, in 1867 bij G.B. van Goor (Gouda)²⁸. Behalve dat het aantal platen aanmerkelijk kleiner is, is de tekst compleet herschreven.

Bekend zijn exemplaren met het jaartal 1867, maar er bestaan ook ongedateerde exemplaren. Mogelijk zijn de laatste van latere datum.²⁹ Of te wel ook hier minimaal twee uitgaven.

*Verzameling van Tuinsieraden*³⁰, dezelfde gecoupeerde editie als bij Van Goor, ongedateerd, maar uitgegeven in 1875, bij G.L. Funke (Amsterdam).³¹ Tijdelijk van f12,50 voor f4,75 vermelden advertenties.³²

Tot slot

Exemplaren van het *Magazijn* zijn wereldwijd aan te treffen. Een korte zoektocht via internet leverde catalogusregistraties in Nederland, Duitsland, België, Frankrijk, Engeland, Denemarken, Portugal, Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika, Australië en Japan. De spreiding en aangetroffen aantallen zijn opmerkelijk aangezien werken van Grohmann, waar Van Laar uit kopieerde³³, nauwelijks werden aangetroffen.

Over de auteur

Jan Holwerda studeerde in 1983 af aan de HBCS (tegenwoordige Hogeschool Van Hall Larenstein), maar vond zijn emplooi in de ICT. Zijn groene opleiding en de reeds bestaande interesse voor geschiedenis leidde in de loop van de jaren tot verdieping in de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur.

Een eerste artikel van zijn hand verscheen in het boek *Tuingeschiedenis in Nederland. Veelzijdig erfgoed in 't groen*. Samen met Arinda van der Does vulde hij overigens de eindredactie van dit boek in. Ander bondig tuinhistorisch materiaal voert hij veelvuldig op in de weblog van het Tuinhistorisch Genootschap Cascade (zie www.cascade1987.web-log.nl).

email: jan.holwerda@xs4all.nl

Noten

1. De complete titel luidt: *Magazijn van tuin-sieraaden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en gronden dezer Republiek gewijzigd, en met veele nieuwe platte gronden en sieraaden vermeerderd*
2. Wim Meulenkamp, Nieuwe gegevens over de uitgave van Gijsbert van Laar's Magazijn van Tuin-sieraaden, *Cascade Bulletin voor tuinhistorie* 16 (2007) nr. 2, p. 14-17. Eerder heeft auteur op de Cascade weblog (www.cascade1987.web-log.nl) onder 5 januari 2007 de advertenties uit *de Leeuwarder Courant* vermeld; en op 7 november 2008 een vermelding uit *Naamlijst van Nederduitsche boeken*.
3. Digitale versies van *Leeuwarder Courant*, *Dordrechtsche Courant* en *Leydse Courant* en Google books maakten 'digitaal onderzoek' mogelijk. Verder was er emailcontact met bibliotheken en musea, en zijn diverse bibliotheken bezocht.
4. Voor het menselijk oog en brein iets waar snel overheen gelezen wordt, maar voor elektronische opslag- en zoekmechanismen met regelmaat een onoverbrugbare ongelijkheid die in zijn verschillende combinaties tot schijnbaar 'unieke' titels leidt. Dit aantal vermeerderd zich nog eens door gemaakte fouten in titelregistraties in catalogi, bijvoorbeeld de 'Noman uitgave' met een titelregistratie *Tuin-sieraaden*, dus een dubbele a waar de titel in werkelijkheid slechts een enkele a kent.
5. *Maandelyksche uittreksels of boekzaal der geleerde waereld; Honderd en Vier-en-Zeventigste Deel. Voor February 1802*, Amsterdam 1802
6. Wel staat in april 1803, in de *Leeuwarder Courant* en in de *Dordrechtsche Courant*, een advertentie met de eerste twee nummers van *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* en de eerste vier nummers van *Magazijn van Tuin-sieraaden*.
7. De *Algemeene Konst- en Letterbode* was een weekblad gesticht door P. Loosjes, in 1788. In 1861 ging het samen met *De Tijdstroom* en de *Nederlandsche Spectator* en verscheen het verder onder de laatste titel. In het nummer van 26 february 1802 verscheen overigens al de advertentie betreffende het *eerste stuk*.
8. *Algemeene Konst- en Letterbode*, no. 17 vrijdag 23 april 1802, p. 267-269
9. Louis G. Saalmink. *Nederlandse bibliografie 1801-1832*, Den Haag 1993. Saal-

- mink geeft aan dat het een maandelijks lijst van pas verschenen werken is. Van de maandelijks lijsten werd jaarlijks een register gemaakt en vervolgens een cumulatief register over vijf jaar. Het zijn de vijfjaarlijkse werken waaruit auteur geput heeft.
10. *Naamlijst van Nederduitsche boeken, als mede van Fransche en Latijnsche werken, oratien, dissertatien, konstprenten, pourtraitten, landkaarten enz. geduurende de jaaren 1799-1803 in ons vaderland uitgekomen*, Amsterdam 1803
 11. *Naamlijst van Nederduitsche boeken, als mede van Fransche en Latijnsche werken, oratien, dissertatien, konstprenten, pourtraitten, landkaarten enz. geduurende de jaaren 1804-1808 in ons vaderland uitgekomen*, Amsterdam 1809
 12. *Naamlijst van uitgekomen boeken, kaarten, prentwerken, enz. 1809-1813*, 's Gravenhage 1813
 13. Wat echter bevreemdt, is de regel voorafgaand aan de lijst met onder andere het *Magazyn: 'in den voorledene Jaare by J. Allart, te Amsterdam uitgegeven'*. Dit geeft de indruk dat de laatste katernen in 1808 zijn uitgegeven. Nader onderzoek van andere werken uit dezelfde lijst maakt duidelijk dat er ook werken in de lijst staan die met zekerheid in 1809 zijn uitgegeven. Of te wel de lijst is er een van werken uitgegeven voor 24 maart 1809.
 14. Vriendelijke mededeling van Yann Onfroy, Bibliothécaire van Bibliothèque des arts décoratifs te Parijs en blijkend uit een exemplaar van katern nummer 1 in bezit van Rijksmuseum Research Library te Amsterdam en katern nummer 1 van Getty Research Institute te Los Angeles (met dank aan Loisann Dowd White, Head of Reference Services Research Library, Getty Research Institute te Los Angeles)
 15. Martin van den Broeke en Wim Meulenkamp, Gijsbert van Laar (1767-1829), tuinarchitect, *Cascade Bulletin voor tuinhistorie* 12 (2003) nr. 1, pp. 5-47
 16. *Magazijn van tuin-sieraaden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en gronden dezer Republiek gewijzigd, en met veele nieuwe platte gronden en sieraaden vermeerderd.*
 17. Bibliotheek Wageningen UR, Speciale Collecties bezit diverse katernen met deze indelingsvorm.
 18. Getty Research Institute (Los Angeles) bezit een complete serie van de 24 katernen

(als uitgever vermeldt de catalogus foutief Jacobus de Ruyter, de omslagen van de katernen vermelden namelijk Johannes Allart ; in februari 2010 gecorrigeerd , naar aanleiding van opmerkingen door auteur). Katern 24 eindigt met het *generaal register van de tuinsieraaden*. Emailcontact over dit exemplaar was voor Getty Research Institute aanleiding tot het scannen van hun materiaal. De gescande katernen zijn te vinden op www.archive.org en www.biodiversitylibrary.org Bibliothèque des arts décoratifs (Paris) bezit 23 van de 24 losse katernen (met dank aan Yann Onfroy) en Rijksmuseum Research Library (Amsterdam) heeft 17 van de 24 losse katernen in haar bezit.

19. *Magazijn van tuin-sieraaden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en gronden van dit Koninkrijk gewijzigd, en met veele nieuwe platte gronden en sieraaden vermeerderd.*
20. De uitgave van De Ruyter is ongedateerd, maar het jaartal 1819 blijkt uit de vermelding in J. de Jong, *Alphabetische naamlijst van boeken, welke sedert het jaar 1790 tot en met het jaar 1832, in Noord-Nederland zijn uitgekomen, met aanduiding van het getal deelen, de platen en kaarten, het formaat, het jaar der uitgave, den naam des eigenaars, en de prijzen*, 's-Gravenhage / Amsterdam 1835 (vriendelijke mededeling van Liesbeth Missel, conservator Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR).
21. Bekend is een serie van 24 katernen van De Ruyter in particulier bezit.
22. *Catalogus eener uitmuntende verzameling van meest Nederduitse ongebonden boeken bestaande in voorname copijen, koperen platen, printen, benevens eene aanzienlijke partij drukpapieren; nagelaten door wijlen den heer Johannes Allart. Welke onder de Boekverkoopers verkocht zullen worden op Maandag den 9den Maart 1818, en volgende dagen, in den Nieuwen of Schutters Doele, in 's-Gravenhage. Te Amsterdam, bij H. Gartman en J. ten Brink, Gz. en te Deventer, bij G. Brouwer. MDCC-CXVIII.* Bijzondere Collecties van Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam (signatuur VBBB fv 29), met prijzen en namen van kopers. Naast de werken van Krauss en Van Laar koopt De Ruyter enkel een kinderboek, terwijl de catalogus honderden titels omvat.
23. *Magazijn van tuin-sieraden of Verzameling van modellen van aanleg en sieraad,*

voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die, met weinig kosten, te maken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandsche Werken, naar de gelegenheid en gronden van dit Koninkrijk gewijzigd, en met vele nieuwe platte gronden en sieraden vermeerderd.

24. Bekendmaking in *Algemeene Konst- en Letterbode*, Haarlem 1831. Ook *Boekzaal der geleerde wereld en tijdschrift voor de protestantsche kerken in het Koninkrijk der Nederlanden* 1831 komt met een mogelijkheid tot *Inteekening* bij J. Noman en Zoon, op de uitgave in 24 stukken.
In 24 stukken van 8 platen elk zal het verschijnen. Een totaal van 192 [!] platen wordt gemeld, maar net als de andere uitgaven kent ook deze gewoon 190 platen. *Lijst van nieuw uitgekomen boeken in den jare 1832*, no. 6 vermeldt nummer 1 en 2 verschenen bij Noman. De *Bredasche Courant* van 10 december 1833 vermeldt het verschijnen van de nummers 9 tot en met 16 en de *Bredasche Courant* van 3 mei 1834 die van de nummers 17 tot en met 24.
25. Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (Den Haag) heeft de 24 nummers in haar bezit.
26. *Alphabetische naamlijst van fonds-artikelen, voorkomende in het Naamregister van nederlandsche boeken, alsmede in de Alphabetische naamlijst van boeken, achtereenvolgens uitgegeven bij R. Arrenberg en de Gebroeders Van Cleef, en waarvan het regt van eigendom aan anderen is overgegaan*, 's Gravenhage en Amsterdam 1839 met onder *Overgegene Fonds-artikelen: Laar (G. van), mag. van tuinsieraden m. gekl. pl. en idem met zwarte platen*, bij beide staat onder *Vroegere Eigenaren De Ruijter* en onder *Tegenwoordige Eigenaren Noman en Zoon*.
27. *Verzameling van tuinsieraden, bevattende: 40 platen als modellen voor schetsen van plattegronden, met en zonder waterwerken, tot het aanleggen van tuinen en buitenplaatsen; benevens 60 platen tot voorbeelden om op de minst kostbare wijze, volgens Van Laar, koepels, tuinhuizen, priëltjes, bruggen, zitbanken, tuinstoelen, enz. enz. te doen vervaardigen*.
28. Bibliotheek Wageningen UR, Speciale Collecties, bezit een gedateerde (1867) en een ongedateerde versie.
29. De uitgave wordt in de periode 1867 - 1875 niet in de rubriek *Overgegene fondsartikelen* van het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* genoemd. Wel zijn er fondsveiling-

catalogi van Van Goor en Noman uit 1874 (Bijzondere Collecties van Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam , signatuur VBBB fv 246 en fv 248 ; met dank aan drs N. Kool, adjunct-conservator Boekhistorische collecties, Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam).

30. *Verzameling van tuinsieraden, bevattende: 40 platen als modellen voor schetsen van plattegronden, met en zonder waterwerken, tot het aanleggen van tuinen en buitenplaatsen; benevens 60 platen tot voorbeelden om op de minst kostbare wijze, volgens Van Laar, koepels, tuinhuizen, priëeltjes, bruggen, zitbanken, tuinstoelen, enz. te doen vervaardigen.*
31. Rimmer van der Meulen. *Bibliografie der technische kunsten en wetenschappen, 1850-1875*, Amsterdam 1876. Bibliotheek Technische Universiteit Delft bezit een Funke uitgave. Op de titelpagina staat vermeld: *Uit het Fonds van G.B. van Goor te Gouda*. Eenzelfde exemplaar bezit ook Erfgoedcentrum voor Nederlands Kloosterleven (voorheen in bibliotheek van Kruisherenklooster van St. Agatha te Sint Agatha bij Cuijck).
32. In onder andere *Het nieuws van den dag : kleine courant* van 24 januari 1876.
33. Voor de werken van Grohmann, zie: Arinda van der Does en Jan Holwerda, Getrokken uit de voornaamste Buitenlandsche Werken Concordantie Van Laar's - Magazijn Grohmann's Ideemagazijn. *Cascade Bulletin voor tuinhistorie*, 19 (2010), nr. 2